

К.В. Горбенко *

ПОСУД ДІЛЯНКИ «ЦИТАДЕЛЬ» ГОРОДИЩА ДИКИЙ САД¹

У статті розглядається кераміка, що зафіксована в приміщеннях «цитаделі» городища доби пізньої бронзи Дикий Сад у м. Николаїв. Аналізуються групи керамічного посуду, що розподілені на види, типи та варіанти. Встановлено, що переважають посудини закритого типу (горщики) та відкритого типу (миски). У хронологічному аспекті посуд з території «цитаделі» належить до початкового етапу формування білозерської археологічної культури.

К л ю ч о в і с л о в а: городище Дикий Сад, м. Николаїв, «цитадель», доба пізньої бронзи, білозерська культура, керамічний посуд, культовий посуд.

Городище Дикий Сад розташоване на рівному плато у місці злиття річок Південний Буг та Інгул, історичному центрі сучасного м. Николаїв. У плані городище має форму овалу, витягнутого вздовж осі Пд-Сх—Пн-Зх. (рис. 1) і займало високий мис стрімчастого краю плато лівого берега р. Інгул. Мис з боку степу захищався ярами і двома ровами між ними. За конструктивними особливостями городище можна розподілити на три частини: огорожена ровом «цитадель», «передмістя» і «посад», який розташовувався за зовнішнім ровом (рис. 1). Споруди розміщувалися рядами уздовж р. Інгул та практично примикали один до одного, створюючи єдиний комплекс. Загальна площа городища сягає понад 4,0 га (Горбенко 2016, с. 19—32).

Станом на 2018 р. розкопано приблизно 7 400 м² площі Дикого Саду (50 археологічних об'єктів). Серед них — 40 приміщень з прилеглими дворовими майданчиками; три господарські ями за межами приміщень «передмістя» (дві ями біля приміщення 1 та одна яма біля приміщення 15); рів навколо «цитаделі» та рів навколо усього городища; майданчик уздовж рову

цитаделі із залишками оборонних конструкцій; ритуально-культовий пандус; центральний майданчик «цитаделі», центральний майданчик дальнього «передмістя» — 21 яма господарського та ритуального призначення. Ями розташовувалися на рівному майданчику між будинками, утворюючи своєрідну центральну господарську площу «передмістя». У них були зафіксовані залишки керамічного посуду, кістки тварин і риби, залишки обвуглених зернят проса звичайного, ячменю, пшениці, культурного винограду і деревного вугілля. Одна яма господарського призначення розташовувалася за зовнішнім ровом (Горбенко 2018, с. 6—20).

Історія дослідження городища

Першовідкривачем городища можна вважати миколаївського археолога і краєзнавця Феодосія Тимофійовича Камінського (1888—1978 рр.), який у 1923—1929 р. очолював Миколаївський історико-археологічний музей.

У серпні 1927 р. Ф.Т. Камінський звернув увагу на уламки керамічного посуду, кістки тварин, що вимивались дощами на місці стародавнього яру. Згідно звіту дослідника перші матеріальні свідчення існування стародавнього археологічного об'єкта в уроч. Дикий сад зафіксовано 15 серпня 1927 р. Дотримуючись історичної топоніміки, Феодосій Тимофійович зберіг цю назву для нового археологічного об'єкта — поселення Дикий Сад. Упродовж 1927—1929 р. Ф.Т. Камінський разом з колегами (гурток «Друзі музею») збирали підйомний матеріал з поверхні Дикого Саду: фрагменти керамічного посуду, кам'яні предмети, кістки тварин (Горбенко 2017, с. 9—25).

Найбільш значущою знахідкою першого етапу досліджень стало виявлення великого бронзового клепаного казана (Отрошенко 1998, р. 353—360). Сьогодні, разом з іншими стародавніми артефактами Дикого Саду, казан експонується в Миколаївському обласному краєзнавчому музеї (Гошко, Агапов, Отрошенко 2018, с. 96—104)

* ГОРБЕНКО Кирило Володимирович — старший викладач кафедри історії та археології історичного факультету Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. ORCID: 0000-0002-0510-3792. dikiysad@ukr.net

¹ Статтю виконано у рамках німецько-українсько-російського проекту № 90216.

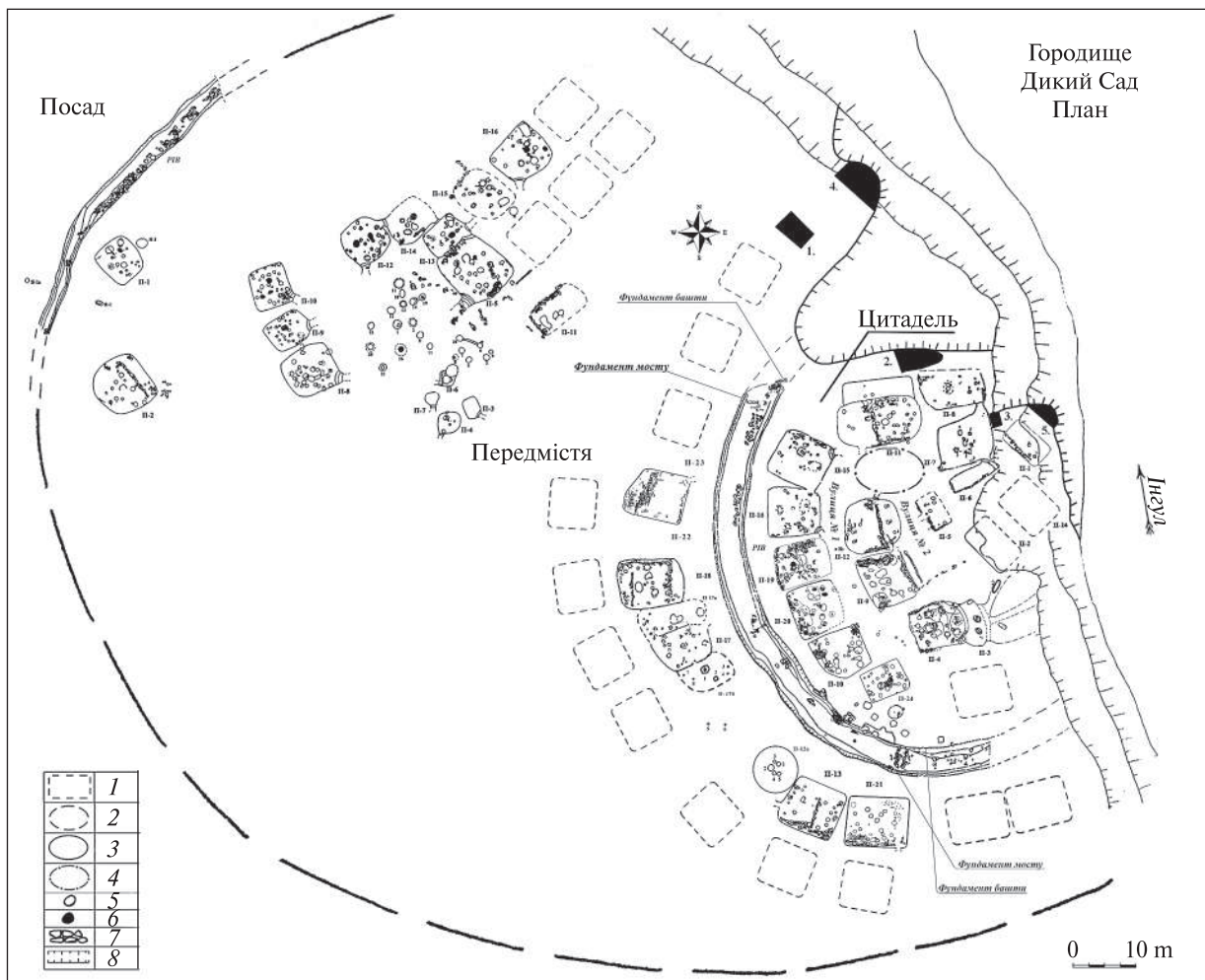

Рис. 1. План городища Дикий Сад: 1 — межі ймовірних об'єктів; 2 — межі поселення; 3 — контури приміщень; 4 — центральна площа; 5 — ями; 6 — коширища; 7 — кам'яні кладки; 8 — рів

Другий етап досліджень городища пов'язаний з роботою в 1956 р. Причорноморської археологічної експедиції Київського державного університету імені Т.Г. Шевченко. Керував експедицією Лазар Мойсейович Славін (1906—1971 рр.), а розкопками Дикого Саду — Олександр Михайлович Мальований (1921—2001 рр.). Експедиція зафіксувала залишки кам'яних фундаментів перших приміщень у північно-східній частині городища.

У другій половині 1950-х рр. збір матеріалів з території Дикого Саду відновив і Ф.Т. Камінський (третій етап досліджень городища). Ці збори підйомного матеріалу (керамічний посуд, бронзовий ніж та шильце, кістки тварин тощо) нічого нового до питання про характер пам'ятки не додали. За Диким Садам закріпилася репутація другорядного, практично повністю знищеного природною ерозією, археологічного об'єкта.

З початку 1990-х р. почався четвертий етап досліджень городища, пов'язаний з ім'ям

Юрія Спиридоновича Гребенникова (1947—2017 рр.). Уявлення про пам'ятку поступово змінилось. Нові артефакти дозволили переглянути культурну приналежність городища (Дикий Сад стали відносити до білозерської археологічної культури), його структуру та характер. Були відкриті нові житлові, господарські та культові об'єкти, значно поповнилася й урізноманітнілась колекція матеріальних предметів (керамічний посуд, предмети з бронзи, кістки, рогу і каменю).

З 1998 р. почався сучасний (п'ятий етап) досліджень Дикого Саду. На території Дикого Саду щорічно експедицією Миколаївського університету під керівництвом автора проводяться повномасштабні розкопки (Gorbenko, Grebennikov 2009, р. 374—389). У результаті досліджень виявлені нові об'єкти: оборонні рови, житлові та господарські приміщення. Зросла колекція артефактів: елементи кінської вуздечки, ливарні форми, різноманітні бронзові, рогові і кістяні предмети (Горбенко

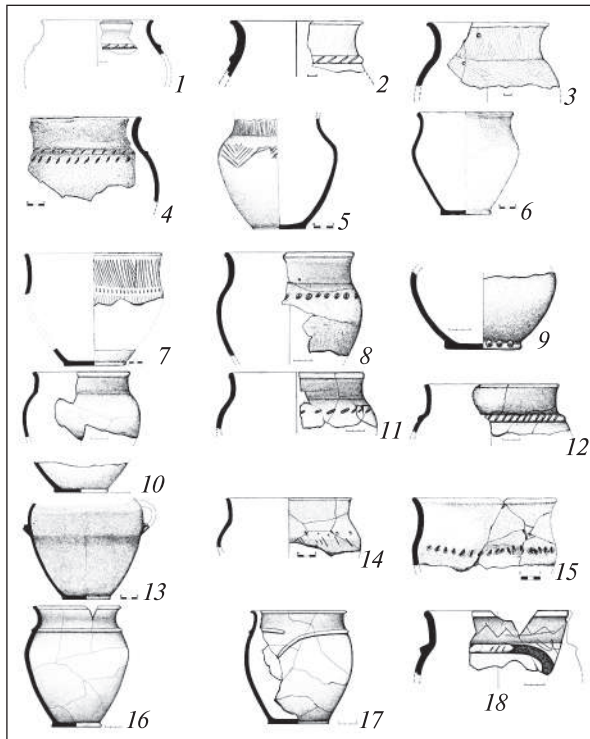

Рис. 2. 1.1.1. Горщики з відігнутими вінцями та дугоподібною у перетині шийкою (тип 1) з найбільшим розширенням у верхній третині тулуба: П-1 (1); П-2 (2, 3); П-4 (4); П-6 (5); П-7 (6, 7); П-9 (8, 9); П-11 (10–14); П-12 (15); П-19 (16), П-20 (17, 18)²

2018, с. 6–20). Проведено комплексні аналізи матеріалів із застосуванням новітніх методів природничих наук (Горбенко, Пашкевич 2010, с. 5–19). Нові дослідження суттєво змінили уявлення про цю пам'ятку і дозволили не тільки по-іншому подивитися на історичний розвиток регіону Степового Побужжя, але й на характер та культурну спадщину усієї білозерської культури Північного Причорномор'я (Отрошенко 2008, с. 5–10)

Предметом же цього дослідження став *лінійний посуд* зі споруд, розташованих на ділянці «А» («цитадель»). Зазначена територія Дико-го Саду досліджена майже у повному обсязі та являє собою відокремлену центральну частину усього городища оточену з півдня, заходу та півночі ровом та ярами зі сходу.

На території цитаделі зафіксовано 18 приміщень (1–12; 14–16; 19–20; 24), в яких виявлено понад десять тисяч фрагментів кераміки, котра належить приблизно до 1500 посудин різного призначення. З них відібрано 191 археологічно цілих та частково цілих посудин, що походять з приміщень 1–12, 15, 19, 20, придатних для класифікації за формальними

² Тут і в інших підписах: П — приміщення, в дужках — позиція на рисунку.

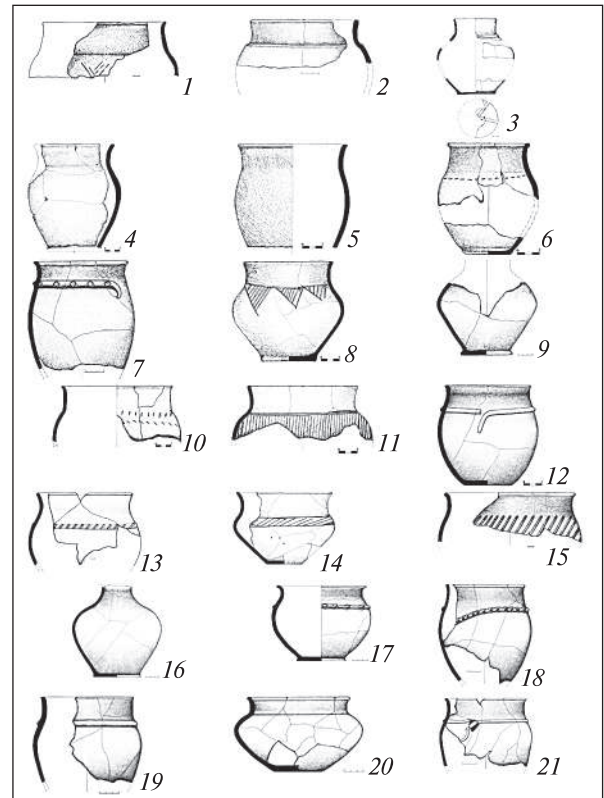

Рис. 3. 1.1.2. Горщики з прямою шийкою, відігнутим вінцем (тип 2) та максимальним розширенням тулуба у середній частині: П-3 (1); П-6 (2); П-7 (3); П-8 (4, 5); П-9 (6, 7); П-10 (8); П-11 (9, 10); П-12 (11, 12); П-15 (13, 14); П-19 (15–17); П-20 (18–21)

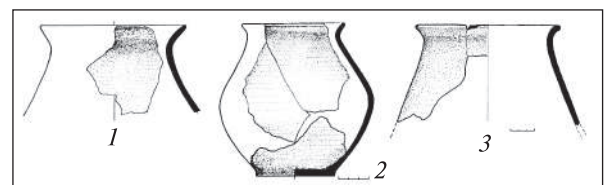

Рис. 4. 1.1.3. Горщики з конусоподібною шийкою (тип 3) та максимальним розширенням тулуба у середній частині: П-4 (1, 2); П-8 (3)

ознаками (рис. 2–14; 16–24). Приміщення 14 зруйноване природною абразією (артефакти відсутні); з приміщення 16 відібрано найбільш інформативний матеріал (два культових горщика); матеріали з приміщення 24 передано в обробку (відібрано один культовий горщик).

Увесь класифікований матеріал розподілено на дві групи: закриті (127 фрагмента) та відкриті (55 фрагмента). Кожна група ділиться на види (посуд закритої групи: горщики, банкоподібні, келихи, черпаки, корчаги; посуд відкритої групи: чаші, миски жаровні), у межах видів виділено типи (типоутворюючою ознакою є форма шийки та вінця). У межах типів виокремлюються варіанти відповідно до форми тулуба (табл. 1; 2). Окрему, спеціальну, гру-

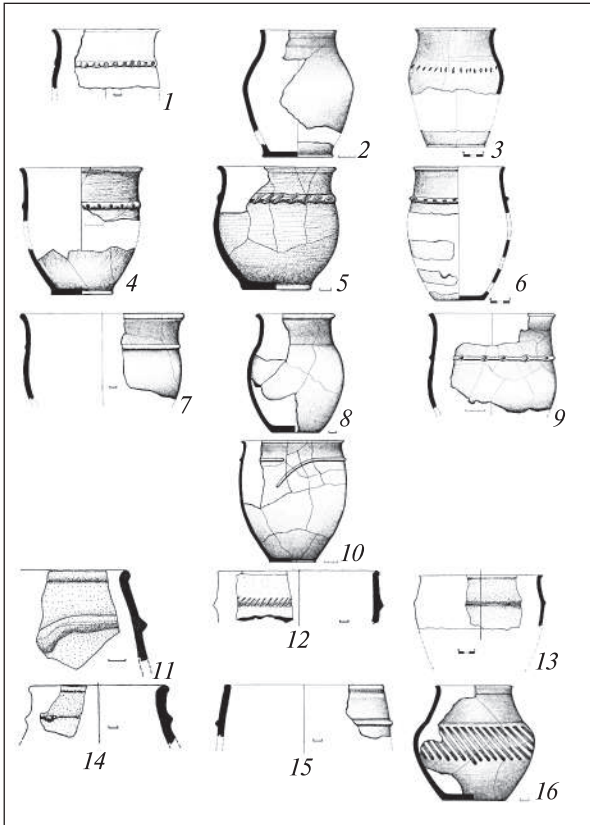

Рис. 5. 1.2.1. Банкоподібні посудини з наміченою шийкою (тип 1): П-4 (1), П-5 (2); П-8 (3); П-9 (4, 5); П-10 (6); П-19 (7–8); П-20 (9, 10). 1.2.2. Банкоподібні посудини з прямою шийкою (тип 2): П-1 (11); П-3 (12, 13); П-4 (14); П-5 (15, 16)

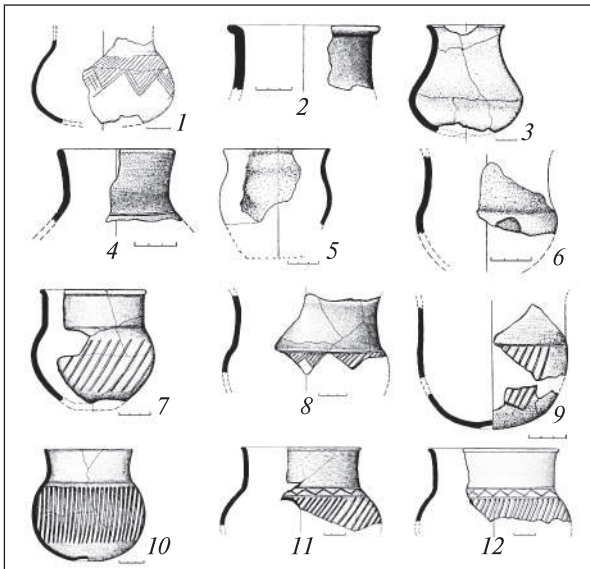

Рис. 6. 1.3.1. Келихи витягнуті з лошінням та без з циліндричною шийкою (тип 1). Варіант 1 — максимальний діаметр розширення тулуба в нижній частині: П-7 (1); П-9 (2); П-11 (3). Варіант 2 — максимальний діаметр розширення тулуба в середній частині: П-3 (4); П-4 (5); П-6 (6); П-9 (7, 8); П-10 (9); П-15 (10); П-19 (11); П-20 (12)

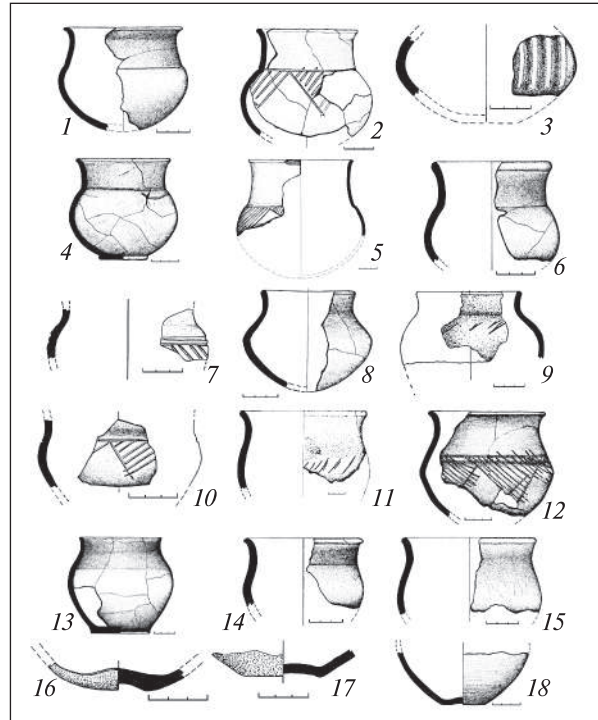

Рис. 7. 1.3.2. Келихи призмкуваті з лошінням та без з циліндричною шийкою (тип 1): П-5 (1); П-8 (2); П-9 (3); П-11 (4); П-12 (5); П-19 (6). Келихи призмкуваті з лошінням та без з дугоподібною шийкою (тип 2): П-1 (16); П-2 (7); П-3 (8, 9); П-4 (фото 13), П-7 (17); П-9 (10, 18); П-11 (11); П-15 (12); П-19 (13, 14); П-20 (15)

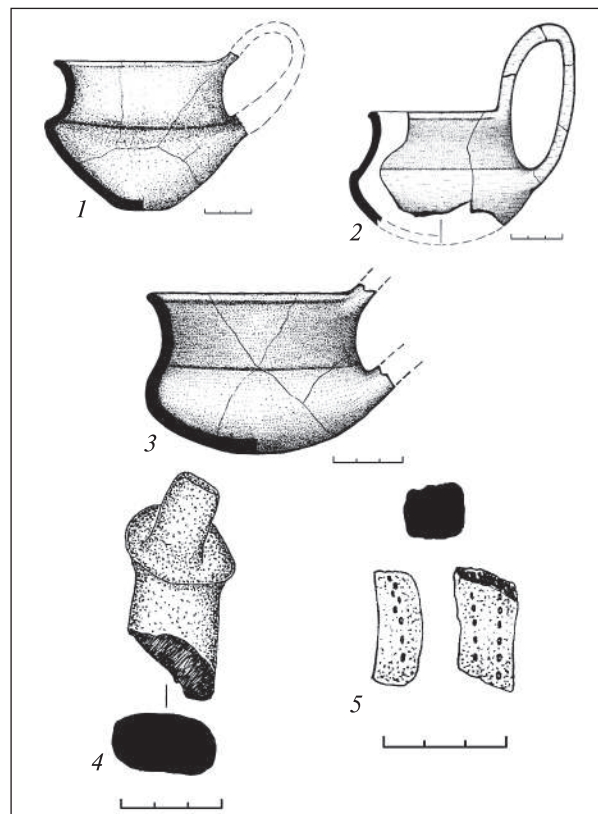

Рис. 8. 1.4. Черпаки (з лошінням та без) з високою дугоподібною шийкою: П-7 (4, 5); П-12 (1); П-20 (2), центральний майданчик (3)

пу сформовано з нестандартного посуду, що умовно віднесено до культового (дев'ять фрагментів) (табл. 3; 4; рис. 15; 25).

Керамічний посуд з приміщень «цитаделі» городища Дикий Сад трапляється у матеріалах більшості відомих поселень та могильників білозерського часу Північно-Західного Причорномор'я та є характерним для білозерської культури (Ванчугов 1990, с. 59—81).

1. Закриті посудини:

1.1.1. Горщики з відігнутими вінцями та дугоподібною у перетині шийкою (тип 1) з найбільшим розширення у верхній третині тулуба, плоским дном із закраїною або без неї. Орнаментовані овальним та округлим вдавленням; пружками з незамкненими кінцями; орнаментованими пружками (косі насічки); прокресленими лініями у формі трикутників. Формувальна маса груба з домішками жорстви та кварцового піску, у перетині — однорідно-

го сірого, коричневого та чорного кольору. Зовнішня поверхня темно-коричневого, сірого або чорного кольору; внутрішня — темно-сірого, чорного та темно-коричневого кольору. Розміри: висота 22—25 см; діаметр вінець 18—30 см; діаметр тулуба 25—35 см; діаметр донець 9,0—12 см. Представлені 18 фрагментами посудин з приміщень 1, 2, 4, 6, 7, 9, 11, 12, 19, 20 (рис. 2; 16).

Такий посуд трапляється у матеріалах поселень білозерського часу: Тудорове, Приозерне, Криничне, Ялпуг, Мирне (Ванчугов 1990, с. 60—68, рис. 17; 21; 23).

1.1.2. Горщики з прямою шийкою, відігнутим вінцем (тип 2) та максимальним розширенням тулуба у середній частині, плоским дном із закраїною або без неї.

Орнаментовані овальним та округлим вдавленням; пружками з незамкненими кінцями; орнаментованими пружками (косі насіч-

Таблиця 1. Закриті посудини

№	Категорія	Тип	Варіант	Умови знахідки	Кіл. екз.	%
1.1.1	горщики	дугоподібна шийка	—	приміщення: 1, 2, 4, 6, 7, 9, 11 (яма 21, 23), 12, 19, 20	18	14,2
1.1.2	горщики	пряма шийка	—	приміщення: 3, 6, 7, 8, 9 (яма 11), 10, 11 (яма 9, 21), 12 (яма 9), 15, 19, 20 (яма 1, 8)	21	16,5
1.1.3	горщики	конусоподібна шийка	—	приміщення 4, 8	3	2,4
1.2.1	банкоподібні	намічена шийка	—	приміщення: 4, 5, 8, 9 (яма 10), 10, 19, 20 (яма 2)	10	7,9
1.2.2	банкоподібні	пряма шийка	—	приміщення 1, 3, 4, 5	6	4,7
1.3.1	келихи витягнуті	циліндрична шийка	д. макс. нижня третина тулуба	приміщення 7, 9, 11 (яма 10)	3	2,4
			д. макс. середня частина тулуба	приміщення 3, 4, 6, 9, 10, 15, 19, 20 (яма 8)	9	7,1
1.3.2	келихи приземкуваті	циліндрична шийка	—	приміщення 5, 8, 9, 11 (яма 23), 12, 19	6	4,7
1.4	черпаки	дугоподібна шийка та високі петлеподібні ручки	—	приміщення 1, 2, 3, 4, 7, 9, 11, 15, 19, 20, 20 (яма 9)	13	10,2
			—	приміщення 7, 12, 20, центральний майданчик	5	3,9
1.5.1	корчаги	дугоподібна шийка	д. макс. верхня третина тулуба	приміщення 1, 3, 4, 5, 8, 9, 10, 11, 12, 20, 20 (яма 2)	18	14,2
			д. макс. середня частина тулуба	приміщення 9, 15, 19	3	2,4
1.5.2	корчаги	пряма шийка	д. макс. верхня третина тулуба	приміщення 3, 6, 8	4	3,2
			д. макс. середня частина тулуба	приміщення 4, 9, 11 (яма 23), 15	8	6,2

Примітка. Номери в таблиці відповідають індексам, що використовуються в описовій частині статті. Загальна кількість фрагментів посуду закритого типу — 127.

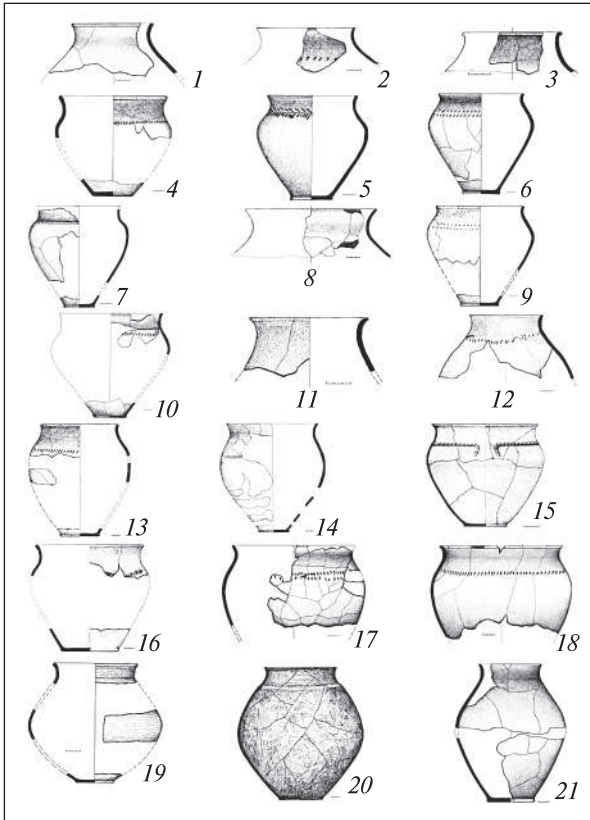

Рис. 9. 1.5.1 Корчаги з дугоподібною шийкою (широка або вузька) (тип 1). Варіант 1 — максимальний діаметр розширення тулуба у верхній частині тулуба: П-1 (1); П-3 (2–7); П-4 (8, 9); П-5 (10); П-8 (11, 12); П-9 (13); П-10 (14); П-11 (15); П-12 (16); П-20 (17, 18). Варіант 2 — максимальний діаметр розширення тулуба у середній частині тулуба: П-9 (19); П-15 (20), П-19 (21)

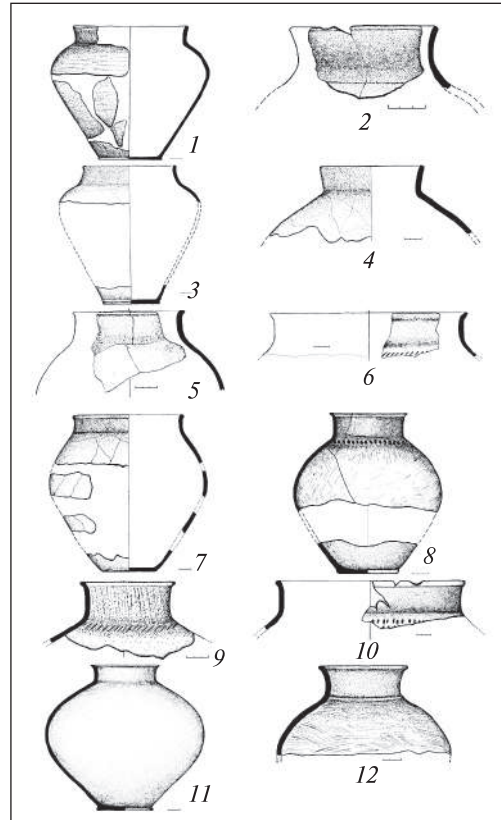

Рис. 10. 1.5.2. Корчаги з прямою шийкою (широка або вузька) (тип 2). Варіант 1 — максимальний діаметр розширення тулуба у верхній третині тулуба: П-3 (1); П-6 (2); П-8 (3, 4). Варіант 2 — максимальний діаметр розширення тулуба у середній частині тулуба: П-4 (5, 6); П-9 (7, 8); П-11 (9–11); П-15 (12)

Таблиця 2. Відкриті посудини

№	Категорія	Тип	Варіант	Умови знахідки	Кіл. екз.	%
2.1.1	чаші	дугоподібна шийка	—	приміщення 1, 4, 6, 10 (яма 2), 11, 12 (яма 9), 19, 20 (яма 2)	13	23,6
2.1.2	чаші	витагнута пряма шийка	—	приміщення 19, 20 (яма 2, 6, 11, 12)	6	10,9
2.2.1	миски	відігнуті стінки	—	приміщення 4, 6, 7, 9, 11 (яма 10), 19 (яма 5), 20	16	29,1
2.2.2	миски	відігнуті стінки загнуті вінцями до середини	—	приміщення 4 та 19	4	7,3
2.2.3	миски	опуклі стінки загнуті вінцями до середини	—	приміщення 3, 4, 6, 7, 9 (яма 10)	6	10,9
2.3.1	жаровні	відігнуті стінки та сегментно-обрізаний корпус	—	приміщення 7, 8, 9, 11, 19	6	10,9
2.3.2	жаровні	пласкі округлі та сегментно-обрізаний корпус	—	приміщення 7, 9 (яма 4), 19 (яма 5)	4	7,3

Примітка. Номери в таблиці відповідають індексам, що використовуються в описовій частині статті. Загальна кількість фрагментів посуду відкритого типу — 55.

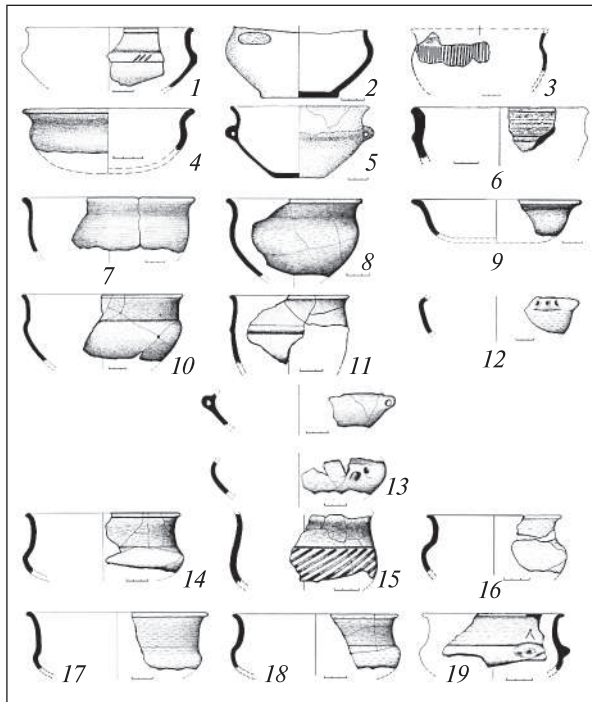

Рис. 11. 2.1.1. Чаші з відігнутими вінцями, дугоподібною шийкою (тип 1), невисоким тулубом з максимальним розширенням у верхній третині: П-1 (1), П-4 (2, 3), П-6 (4), П-10 (5), П-11 (6), П-12 (7), П-19 (8–10), П-20 (11–13). 2.1.2 Чаші з відігнутими вінцями, з витягнутою прямою шийкою (тип 2), невисоким тулубом з максимальним розширенням у нижній третині. П-19 (14, 15), 20 (16–19)

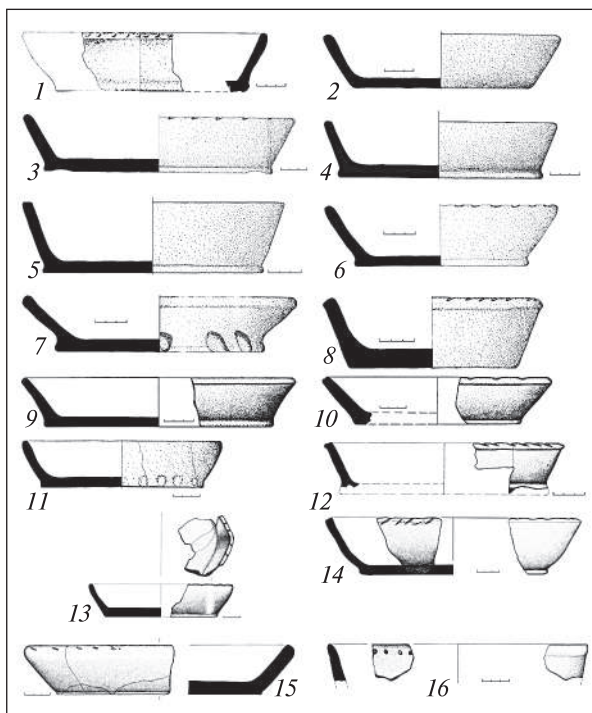

Рис. 12. 2.2.1. Миски з прямими відігнутими стінками (тип 1), плоским дном великого діаметру. Вінчики заокруглені, переважно орнаментовані: П-4 (1), П-6 (2–4), П-7 (5–8), П-9 (9), П-11 (10–11), П-19 (12–13), П-20 (14–16)

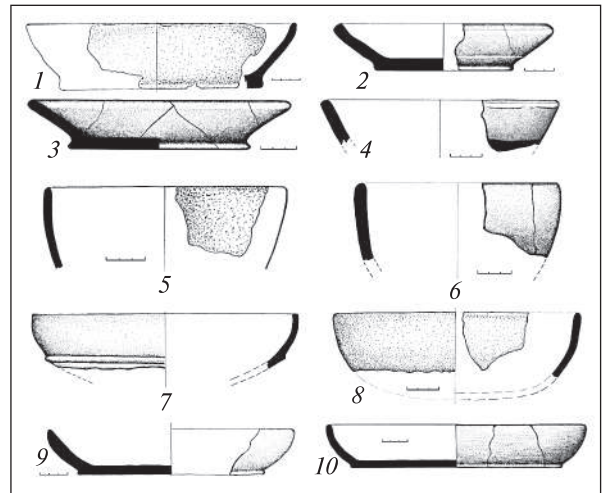

Рис. 13. 2.2.2. Миски з відігнутими стінками та загнутими вінцями до середини (тип 2), плоским дном великого діаметру: П-4 (1); П-19 (2–4). 2.2.3. Миски з опуклими стінками та загнутими вінцями до середини (тип 3), плоским дном великого діаметру: П-3 (5, 6), П-4 (7), П-6 (8), П-7 (9), П-9 (10)

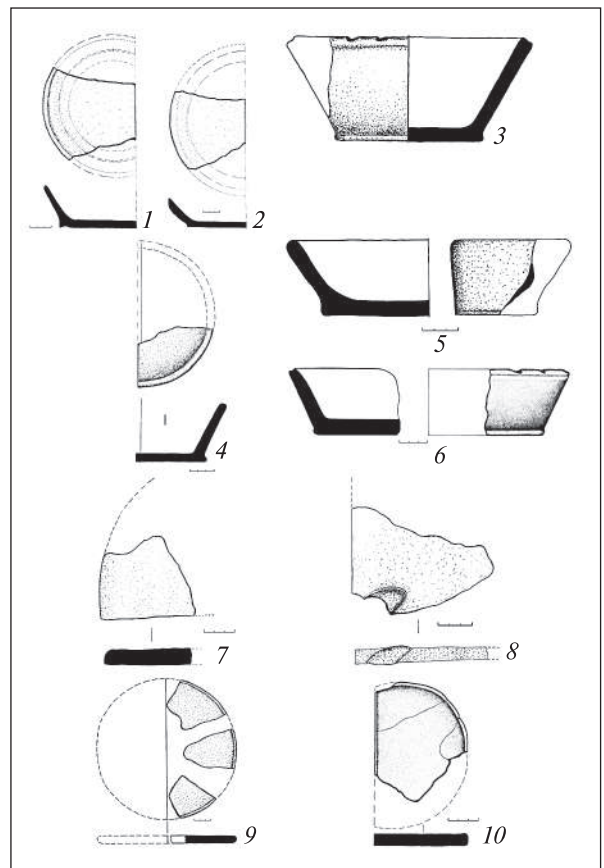

Рис. 14. 2.3.1. Жаровні у вигляді мисок 1 типу з сегментно-обрізаним корпусом (тип 1): П-7 (1, 2, 7, 8), П-8 (3), П-9 (4, 9), П-11 (5), П-19 (6). 2.3.2. Жаровні плоскі круглі та сегментно-обрізані (тип 2): П-7 (7, 8), П-9 (9), П-19 (10)

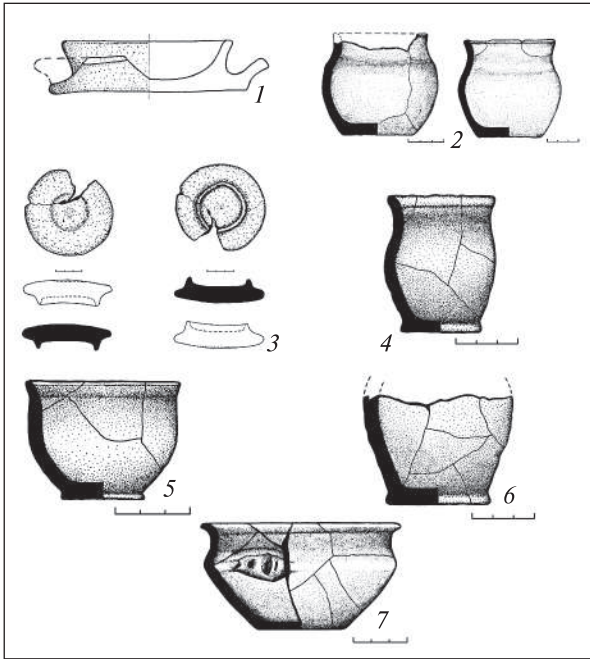

Рис. 15. Культові посудини: П-4 (1), П-11 (3), П-16 (2), П-19 (4–6), П-20 (7)

ки, зубчатий штамп та овалні вдавлювання); вертикальними та горизонтальними прокресленими лініями; прокресленими лініями у формі трикутників; прямими та косими жолобками. В одному горщику на внутрішній частині дещо рельєфний орнамент із пружків у вигляді хреста. Формувальна маса груба з домішками жорстви та кварцового піску, у перетині — однорідного сірого, коричневого та чорного кольору. Зовнішня поверхня темно-коричневого, коричневого, сірого або чорного

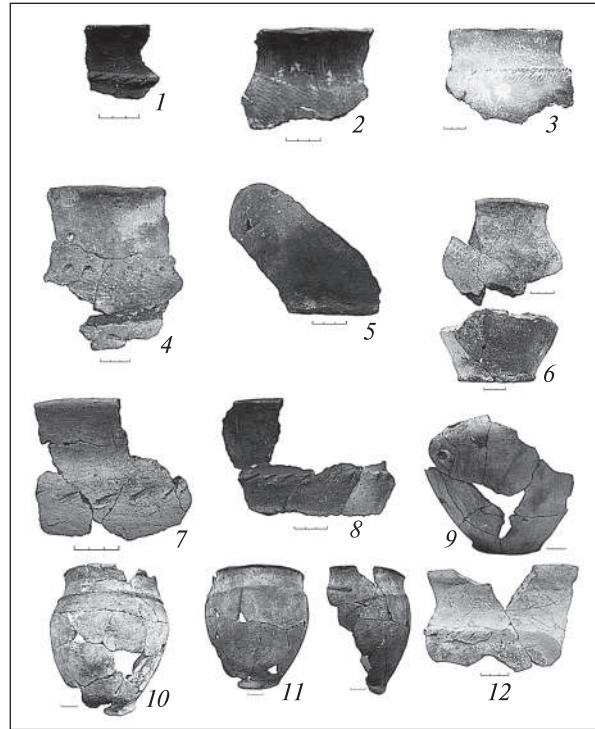

Рис. 16. 1.1.1. Горщики з відігнутими вінцями та дугоподібною у перетині шийкою (тип 1) з найбільшим розширенням у верхній третині тулуба: П-2 (1, 2), П-4 (3), П-9 (4, 5), П-11 (6–9), П-19 (10), П-20 (11, 12)

кольору; внутрішня — темно-сірого, чорного та темно-коричневого кольору. Розміри: висота 15–24 см; діаметр вінця 8,0–24 см; діаметр тулуба 16–25 см; діаметр дещо 7,0–16 см. Представлені 21 фрагментом посудин із приміщень 3, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 15, 19, 20 (рис. 3; 17, 1–14).

Таблиця 3. Культові посудини

№	Категорія	Тип	Варіант	Умови знахідки	Кіл. екз.	%
3.	культові посудини	3.1. курильниця	—	приміщення 4	1	11,1
		3.2. курильниця	—	приміщення 11	1	11,1
		3.3. банкоподібна посудина з наміченою шийкою	—	приміщення 16 (яма 1)	1	66,7
		3.4. банкоподібна посудина з наміченою шийкою	—	приміщення 16 (яма 1)	1	
		3.5. банкоподібна посудина з наміченою шийкою	—	приміщення 19 (яма 2)	1	
		3.6. банкоподібна посудина з наміченою шийкою	—	приміщення 19 (яма 2)	1	
		3.7. банкоподібна посудина з наміченою шийкою	—	приміщення 19 (яма 2)	1	
		3.8. банкоподібна посудина з наміченою шийкою	—	приміщення 24 (яма 25)	1	
		3.9. чаша з дугоподібною шийкою	—	приміщення 20	1	

Примітка. Загальна кількість фрагментів культового посуду — 9.

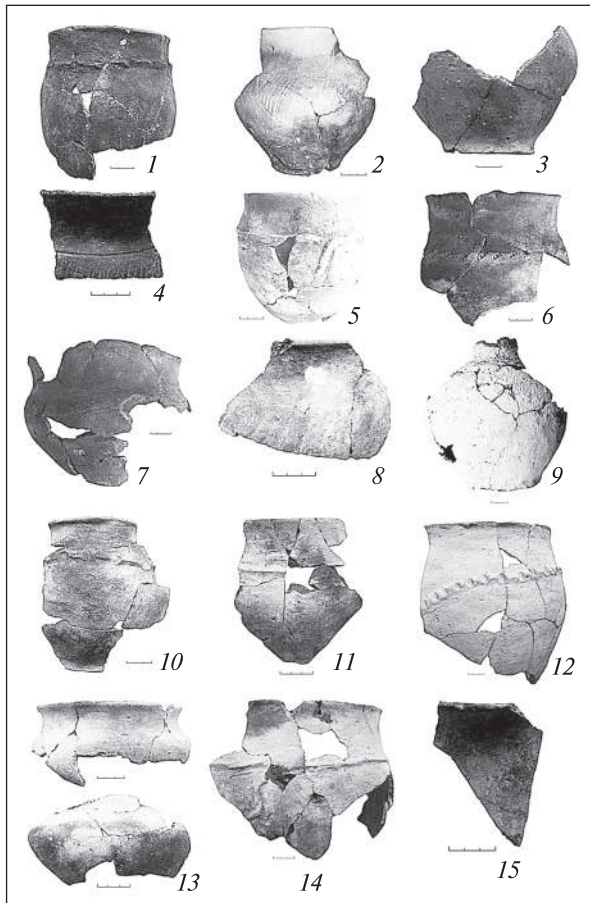

Рис. 17. 1.1.2. Горщики з прямою шийкою, відігнутим вінцем (тип 2) та максимальним розширенням тулуба у середній частині: П-9 (1), П-10 (2), П-11 (3), П-12 (4, 5), П-15 (6, 7), П-19 (8–10), П-20 (11–14)

Такий посуд трапляється у матеріалах поселень білозерського часу: Тудорове, Приозерне, Криничне, Ялпуг (Ванчугов 1990, с. 60–67, рис. 17–21).

1.1.3. Горщики з конусоподібною шийкою (тип 3) та максимальним розширенням тулуба у середній частині, плоским дном із закраїною.

Формувальна маса добре відмучена й оброблена з домішками кварцового піску, у перетині — однорідного темно-сірого кольору. Зовнішня поверхня темно-коричневого, сірого або чорного кольору; внутрішня — темно-сірого, чорного та темно-коричневого кольору. Розміри: висота 12–20 см; діаметр вінця 12–15 см; діаметр тулуба 16–22 см; діаметр денця 9,0–12 см. Представлені трьома фрагментами посудин із приміщень 4 та 8 (рис. 4; 17, 15).

Такий посуд трапляється у матеріалах поселення білозерського часу: Балта (Ванчугов 1990, с. 75, рис. 28).

1.2.1. Банкоподібні посудини з наміченою шийкою (тип 1). Вінчик злегка відтягнутий, шийка пряма, тулуб округлий, дно плоске із закраїною або без неї.

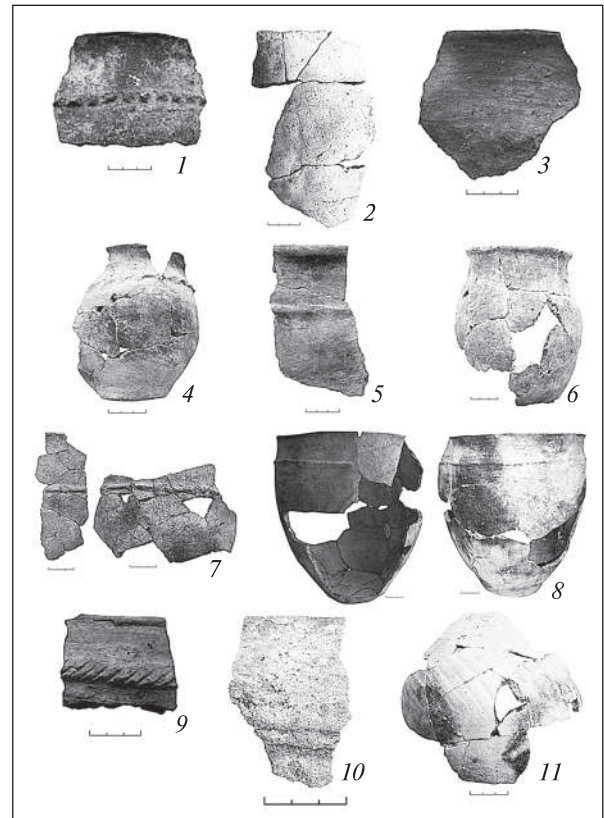

Рис. 18. 1.2.1. Банкоподібні посудини з наміченою шийкою (тип 1): П-4 (1), П-5 (2), П-9 (3, 4), П-19 (5, 6), П-20 (7, 8). 1.2.2. Банкоподібні посудини з прямою шийкою (тип 2): П-3 (9), П-5 (10, 11)

Орнаментовані овальним вдавленням; пружками, орнаментованими пружками (насічки, зубчатий штамп та вдавлення). Формувальна маса груба з домішками жорстви та кварцового піску, у перетині однорідного чорного та сірого кольору. Зовнішня поверхня темно-коричневого, світло-коричневого, сірого кольору; внутрішня — темно-сірого, чорного та темно-коричневого кольору. Розміри: висота 11–25 см; діаметр вінця 14–30 см; діаметр тулуба 18–30 см; діаметр денця 8,0–13 см. Представлені дев'ятьма фрагментами посудин із приміщень 4, 5, 8, 9, 10, 19, 20 (рис. 5, 1–9; 18, 1–7).

Окремо виділяється великий горщик банкоподібної форми орнаментований валиком із незамкненими кінцями (приміщення 20). Формувальна маса груба з домішками жорстви та кварцового піску, у перетині однорідного темно-сірого кольору. Зовнішня поверхня коричневого кольору; внутрішня — темно-сірого. Розміри: висота 29 см; діаметр вінця 24,8 см; діаметр тулуба 26 см; діаметр денця 11,2 см (рис. 5, 10; 18, 8).

Такий посуд трапляється у матеріалах поселення білозерського часу: Тудорове, Балта (Ванчугов 1990, с. 60, рис. 17; с. 74, рис. 27).

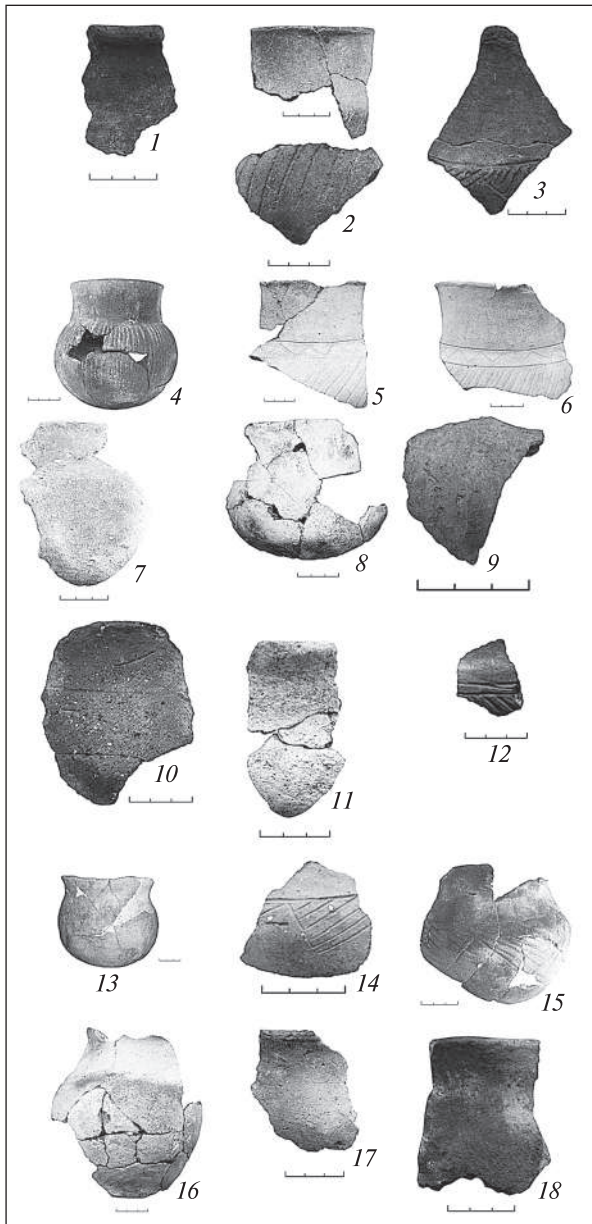

Рис. 19. 1.3.1. Келихи витягнуті з лошінням та без з циліндричною шийкою (тип 1). Варіант 1 — максимальний діаметр розширення тулуба в нижній частині: П-9 (1). Варіант 2 — максимальний діаметр розширення тулуба в середній частині: П-9 (2, 3), П-15 (4), П-19 (5), П-20 (6). 1.3.2. Келихи приземкуваті з лошінням та без з циліндричною шийкою (тип 1): П-5 (7), П-8 (8), П-9 (9), П-11 (10), П-19 (11). 1.3.3. Келихи приземкуваті з лошінням та без з дугоподібною шийкою (тип 2): П-2 (12), П-4 (13), П-9 (14), П-15 (15), П-19 (16, 17), П-20 (18)

1.2.2. Банкоподібні посудини з прямою шийкою (тип 2). Вінчик злегка відтягнутий, шийка пряма або конусоподібна, тулуб округлий, дно пласке без закраїни.

Оздоблені пружками; орнаментованими пружками (насічки) та косими жолобками. Формувальна маса груба з домішками жорстви та кварцового піску, у перетині однорідного

Рис. 20. 1.4. Черпаки (з лошінням та без) з високою дугоподібною шийкою: П-12 (1), П-20 (2), центральний майданчик цитаделі (3)

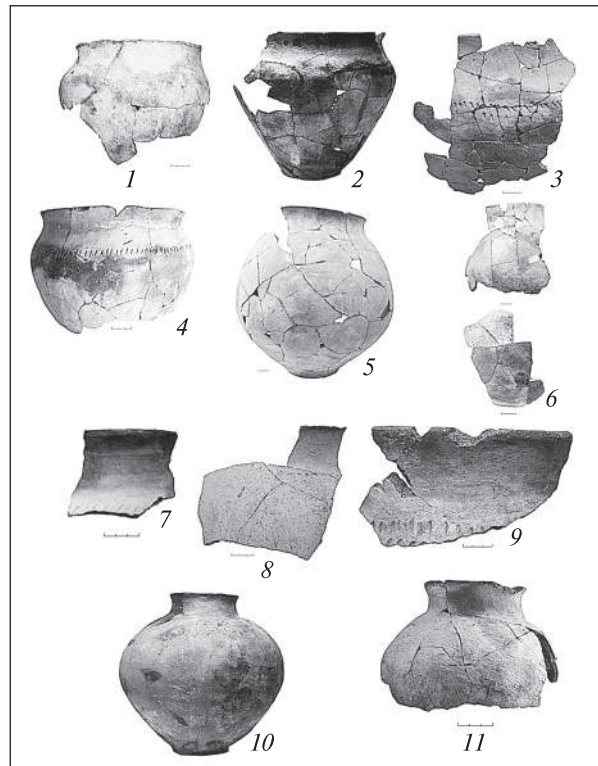

Рис. 21. 1.5.1. Корчаги з дугоподібною шийкою (широка або вузька) (тип 1). Варіант 1 — максимальний діаметр розширення тулуба у верхній частині тулуба: П-3 яма (1), П-11 (2), П-20 (3, 4). Варіант 2 — максимальний діаметр розширення тулуба у середній частині тулуба: П-15 (5), П-19 (6). 1.5.2. Корчаги з прямою шийкою (широка або вузька) (тип 2). Варіант 2 — максимальний діаметр розширення тулуба у середній частині тулуба: П-4 (7), П-9 (8), П-11 (9, 10), П-15 (11)

чорного або сірого кольору. Зовнішня поверхня темно-коричневого, світло-коричневого або сірого кольору; внутрішня — темно-сірого та темно-коричневого кольору. Розміри: висота 20—22 см; діаметр вінець 14—30 см; діаметр тулуба 23—33 см; діаметр донець 10—12 см.

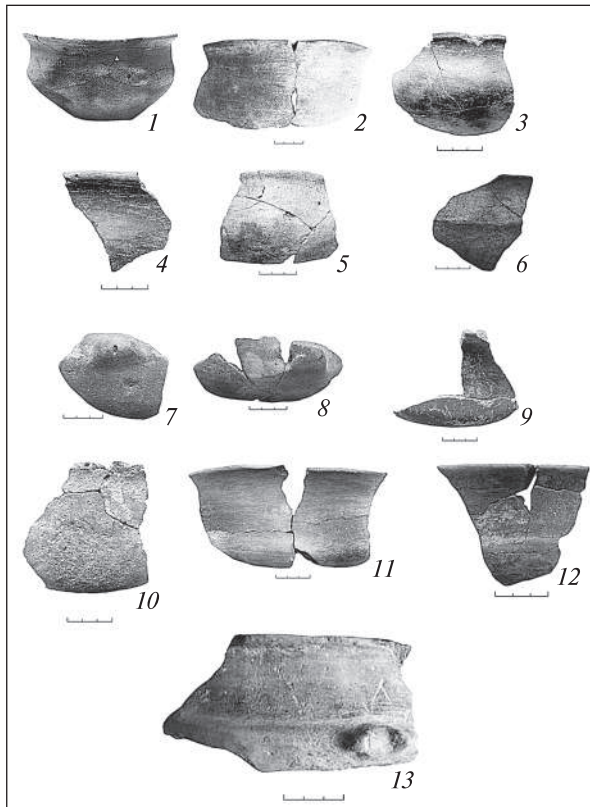

Рис. 22. 2.1.1. Чаші з відігнутими вінцями, дугоподібною шийкою (тип 1), невисоким тулубом з максимальним розширенням у верхній третині: П-10 (1), П-12 (2), П-19 (3–5), П-20 (6–8). 2.1.2. Чаші з відігнутими вінцями, з витягнутою прямою шийкою (тип 2), невисоким тулубом з максимальним розширенням у нижній третині: П-19 (9, 10), П-20 (11–13)

Представлені шістьма фрагментами посудин із приміщень 1, 3, 4, 5 (рис. 5, 11–16; 18, 9–11).

Такий банкоподібний посуд трапляється у матеріалах поселення білозерського часу: Балта та могильника Будуржель (Ванчугов 1990, с. 74, рис. 27; с. 78, рис. 31).

1.3.1. Келихи витягнуті з лошінням та без із циліндричною шийкою (тип 1).

Варіант 1 — максимальний діаметр розширення тулуба в нижній частині.

Орнаментовані прокресленими лініями у формі трикутників опущених до низу. Формувальна маса груба з домішками жорстви та кварцового піску, у перетині однорідного чорного та сірого кольору. Зовнішня поверхня темно-коричневого, світло-коричневого та сірого кольору; внутрішня — темно-сірого, чорного та темно-коричневого кольору. Розміри: висота 18–20 см; діаметр вінця 13–17 см; діаметр тулуба 20–25 см; діаметр денця 7,0–15 см. Представлені трьома фрагментами посудин із приміщень 7, 9, 11 (рис. 6, 1–3; 19, 1).

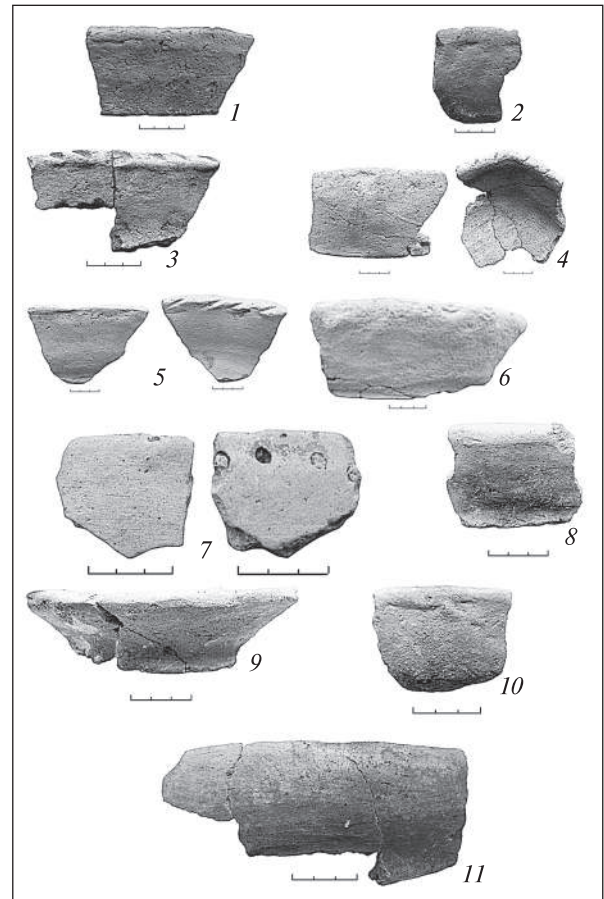

Рис. 23. 2.2.1. Миски з прямими відігнутими стінками (тип 1), плоским денцем великого діаметру. Вінчики заокруглені, переважно орнаментовані: П-9 (1), П-11 (2), П-19 (3, 4), П-20 (5–7). 2.2.2. Миски з відігнутими стінками та загнутими вінцями до середини (тип 2), плоским денцем великого діаметру: П-19 (8–10). 2.2.3. Миски з опуклими стінками та загнутими вінцями до середини (тип 3), плоским денцем великого діаметру: П-9 (11)

Варіант 2 — максимальний діаметр розширення тулуба в середній частині.

Орнаментовані прокресленими лініями у формі трикутників опущених до низу; косими та вертикальними жолобками; бордюром з прокресленими лініями у формі зигзагу, під яким косі жолобки. Формувальна маса груба з домішками жорстви та кварцового піску, у перетині однорідного коричневого та сірого кольору. Зовнішня поверхня темно-коричневого, сірого або темного кольору; внутрішня — темно-сірого, чорного та темно-коричневого кольору. Розміри: висота 18–23 см; діаметр вінця 15–26 см; діаметр тулуба 19–29 см; діаметр денця 7,0–12 см. Представлені дев'ятьма фрагментами посудин із приміщень 3, 4, 6, 9, 10, 15, 19, 20 (рис. 6, 4–12; 19, 2–6).

Такий посуд трапляється у матеріалах поселення білозерського часу: Ялпуг IV та білозер-

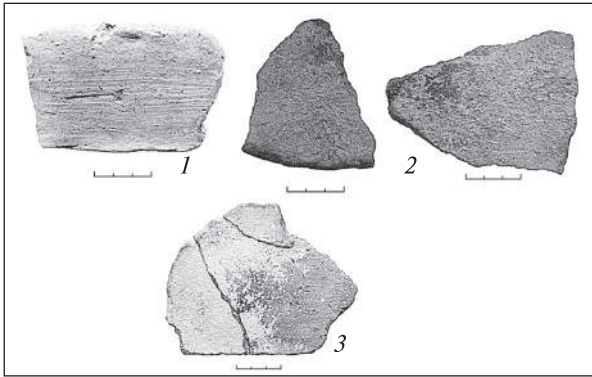

Рис. 24. 2.3.1. Жаровні у вигляді мисок 1 типу з сегментно-обрізаним корпусом (тип 1): П-19 (1). 2.3.2. Жаровні плоскі круглі та сегментно-обрізані (тип 2): П-9 (2), П-19 (3)

ських могильників Будуржель, Широке, Кочковате, Суклея (Ванчугов 1990, с. 67, рис. 22; с. 78, рис. 31; с. 80, фото 1, 2, 3; с. 79, рис. 32) та у матеріалах могильника Казаклія (Agulnicov 1996, р. 94, fig. 6, 7—10—11; р. 109, fig. 21, 5).

1.3.2. Келихи приземкуваті з лошніням та без з циліндричною шийкою (тип 1).

Орнаментовані вертикальними прокресленими лініями; прокресленими лініями у формі трикутників, вертикальними жолобками. Формувальна маса груба з домішками жорстви та кварцового піску, у перетині однорідного чорного кольору. Зовнішня поверхня темно-коричневого, світло-коричневого та сірого кольору; внутрішня — темно-сірого, чорного та темно-коричневого кольору. Розміри: висота 18—23 см; діаметр вінець 16—25 см; діаметр тулуба 20—33 см; діаметр донець 7,0—12 см. Представлені шістьма фрагментами посудин із приміщень 5, 8, 9, 11, 12, 19 (рис. 7, 1—6; 19, 7—11).

Такий посуд трапляється у матеріалах поселень білозерського часу: Червона Коса, Кошниця та білозерського могильника Будуржель (Ванчугов 1990, с. 69, рис. 24; с. 70, рис. 25).

1.3.3. Келихи приземкуваті з лошніням та без з дугоподібною шийкою (тип 2).

Орнаментовані нігтьовими вдавлюваннями; прокресленими лініями у формі трикутників. Формувальна маса груба з домішками жорстви та кварцового піску, у перетині однорідного коричневого або сірого кольору. Зовнішня поверхня коричневого та сірого кольору; внутрішня — темно-сірого, чорного та темно-коричневого кольору. Частина келихів має увігнуті до середини денця. Розміри: висота 12—20 см; діаметр вінець 11—24 см; діаметр тулуба 15—27 см; діаметр донець 4,0—11 см. Представлені 13 фрагментами посудин

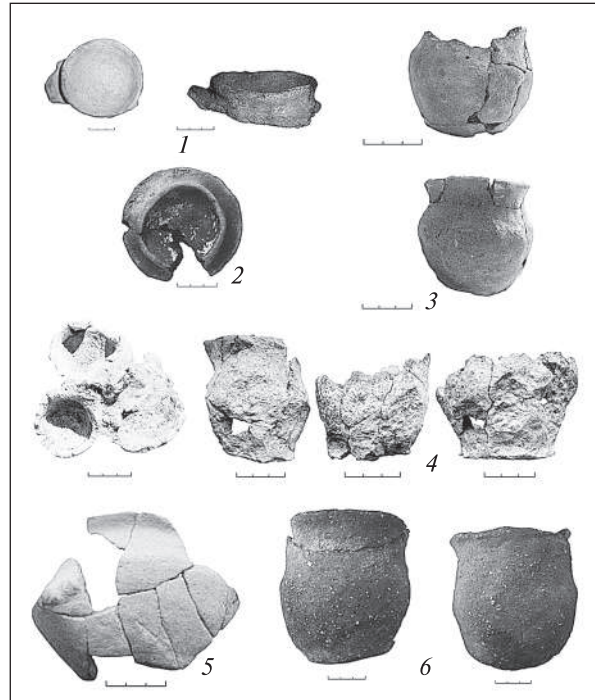

Рис. 25. Культові посудини: П-4 (1), П-11 (2), П-16 (3), П-19 (4), П-20 (5), П-24 (6)

із приміщень 1, 2, 3, 4, 7, 9, 11, 15, 19, 20 (рис. 7, 7—18; 19, 12—18).

Такий посуд трапляється у матеріалах поселення білозерського часу: Червона коса і білозерського могильника Суклея (Ванчугов 1990, с. 69, рис. 24; с. 79, рис. 32) та у матеріалах могильника Казаклія (Agulnicov 1996, р. 103, fig. 15, 5).

1.4. Черпаки з лошніням та без з високою дугоподібною шийкою, максимальним розширенням у верхній третині тулуба, невеликим плоским або заокругленим денцем. Висока петлеподібна ручка кріпилася до краю вінець та у місці найбільшого розширення тулуба. Ручка виготовлена з овального жмута. Основа шийки підкреслена горизонтальним ребром.

Формувальна маса груба з домішками жорстви, у перетині однорідного сірого або чорного кольору. Зовнішня поверхня сірого, коричневого або темно-коричневого кольору; внутрішня — темно-сірого, чорного та темно-коричневого кольору. Розміри: висота 6,6—9,0 см; діаметр вінець 8,0—9,4 см; діаметр тулуба 9,6—11,2 см; діаметр донець 2—2 см. Представлені п'ятьма фрагментами посудин з приміщень 7, 12, 20 та центральний майданчик (рис. 8; рис. 20).

Такий посуд трапляється у матеріалах могильників білозерського часу: Кочковате та Василівка (Ванчугов 1990, с. 76, рис. 29, 10; с. 80, фото 1, 8); поселень Калфа, Кошниця, Балта

(Ванчугов 1990, с. 68, рис. 24, 10; с. 70, рис. 25, 9, 12; с. 75, рис. 28, 1—2).

1.5. Корчаги. Посудини з висотою понад 25 см, з дугоподібною або прямою шийкою, пласким денцем із закраїною або без неї.

1.5.1. Корчаги з дугоподібною шийкою (широка або вузька) (тип 1).

Варіант 1 — максимальний діаметр розширення тулуба у верхній частині тулуба.

Орнаментовані овальними вдвлюваннями; орнаментованими пружками з незамкненими кінцями (косі насічки). Формувальна маса груба з домішками жорстви та кварцового піску, у перетині однорідного чорного або сірого кольору. Зовнішня поверхня темно-коричневого, сірого або коричневого кольору; внутрішня — темно-сірого, чорного та темно-коричневого

кольору. Розміри: висота 26—28 см; діаметр вінець 19—32 см; діаметр тулуба 22—37 см; діаметр денця 9,0—14 см. Представлені 18 фрагментами посудин із приміщень 1, 3, 4, 5, 8, 9, 10, 11, 12, 20 (рис. 9, 1—18; 21, 1—4).

Варіант 2 — максимальний діаметр розширення тулуба у середній частині тулуба.

Формувальна маса груба з домішками жорстви та кварцового піску, у перетині однорідного чорного або сірого кольору. Зовнішня поверхня темно-коричневого або сірого кольору; внутрішня — темно-сірого, чорного та темно-коричневого кольору. Розміри: висота 25,7—52,1 см; діаметр вінець 18—29 см; діаметр тулуба 28,6—50,4 см; діаметр денця 8,0—18 см. Представлені трьома фрагментами посудин із приміщень 9, 15, 19 (рис. 9, 19—21; 21, 5—6).

Таблиця 4. Категорії посудин у приміщеннях «цитаделі»

№ Приміщення	Закриті посудини												Відкриті посудини								Культові посудини	
	Горщики (типи: 1; 2; 3)			Банкоподібні посудини (типи: 1; 2)		Келихи (типи: 1; 1; 2)			Черпаки	Корчаги (типи: 1; 2)		Загальна кількість	Чаші (типи: 1; 2)		Миски (типи: 1; 2; 3)			Жаровні (типи: 1; 2)		Загальна кількість	Культові	Загальна кількість
	1	2	3	1	2	1	1	2		1	2		1	2	1	2	3	1	2			
1	1	-	-	-	1	-	-	1	-	1	-	4/2,1	1	-	-	-	-	-	-	1/0,5	-	-
2	2	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	3/1,6	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3	-	1	-	-	2	1	-	2	-	6	1	13/6,8	-	-	-	-	2	-	-	2/1,1	-	-
4	1	-	2	1	1	1	-	1	-	2	2	11/5,8	2	-	1	1	1	-	-	5/2,6	1	1/0,5
5	-	-	-	1	2	-	1	-	-	1	-	5/2,6	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
6	1	1	-	-	-	1	-	-	-	-	1	4/2,1	1	-	3	-	1	-	-	5/2,6	-	-
7	2	1	-	-	-	1	-	1	2	-	-	7/3,7	-	-	4	-	1	2	2	9/4,7	-	-
8	-	2	1	1	-	-	1	-	-	2	2	9/4,7	-	-	-	-	-	1	-	1/0,5	-	-
9	2	2	-	2	-	3	1	2	-	2	2	16/8,4	-	-	1	-	1	1	1	4/2,1	-	-
10	-	1	-	1	-	1	-	-	-	1	-	4/2,1	1	-	-	-	-	-	-	1/0,5	-	-
11	5	2	-	-	-	1	1	1	-	1	3	14/7,3	1	-	2	-	-	1	-	4/2,1	1	1/0,5
12	1	2	-	-	-	-	1	-	1	1	-	6/3,1	1	-	-	-	-	-	-	1/0,5	-	-
15	-	2	-	-	-	1	-	1	-	1	1	6/3,1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
16	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	2/1,1
19	1	3	-	2	-	1	1	2	-	1	-	11/5,8	3	2	2	3	-	1	1	12/6,3	3	3/1,6
20	2	4	-	2	-	1	-	1	1	2	-	13/6,8	3	4	3	-	-	-	-	10/5,2	1	1/0,5
24	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1/0,5
ЦМ	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1/0,5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Усього 191	18	21	3	10	6	12	6	13	5	21	12	127	13	6	16	4	6	6	4	55		9
	42 22,0 %			16 8,4%		31 16,2%			5 2,6%	33 17,3%		127 66,5 %	19 10%		26 13,6%			10 5,2%		55 28,8%		9 4,7%

Такий посуд трапляється у матеріалах поселень білозерського часу: Удобне, Криничне, Тудорове та Приозерне (Ванчугов 1990, с. 81, фото 4; с. 60, рис. 17; рис. 18).

1.5.2. Корчаги з прямою шийкою (широка або вузька) (тип 2).

Варіант 1 — максимальний діаметр розширення тулуба у верхній третині тулуба.

Формувальна маса груба з домішками жорстви та кварцового піску, у перетині однорідного чорного або сірого кольору. Зовнішня поверхня сірого та чорного кольору; внутрішня — темно-сірого та чорного кольору. Розміри: висота від 10—39 см; діаметр вінець 13—17,5 см; діаметр тулуба 27—39 см; діаметр донець 12,5—15 см. Представлені чотирма фрагментами посудин з приміщень 3, 6, 8 (рис. 10, 1—4).

Варіант 2 — максимальний діаметр розширення тулуба у середній частині тулуба.

Орнаментовані нігтьовими та округлими вдавлуваннями. Формувальна маса груба з домішками жорстви та кварцового піску, у перетині однорідного чорного або сірого кольору. Зовнішня поверхня сірого, коричневого або теракотового кольору; внутрішня — темно-сірого, чорного та темно-коричневого кольору. Розміри: висота від 33—35 см; діаметр вінець 16—35 см; діаметр тулуба 30,2—35 см; діаметр донець 12—13 см. Представлені вісьмома фрагментами посудин з приміщень 4, 9, 11, 15 (рис. 10, 5—12; 21, 7—11).

Такий посуд трапляється у матеріалах могильників білозерського часу: Кочковате (Ванчугов 1990, с. 80, Фото 1, 6).

2. Відкриті посудини:

2.1.1. Чаші з відігнутими вінцями, дугоподібною шийкою (тип 1), невисоким тулубом з максимальним розширенням у верхній третині, плоским або заокругленим денцем.

Орнаментовані пружками, вертикально прокресленими лініями; орнаментованими пружками (косі насічки); невеличким вушком; упором з вдавлуванням по центру.

Формувальна маса груба з домішками жорстви та кварцового піску, у перетині однорідного сірого або коричневого кольору. Зовнішня поверхня темно-коричневого, сірого або чорного кольору; деякі посудини мають лощену поверхню; внутрішня — темно-сірого, чорного та темно-коричневого кольору. Розміри: висота від 12,3—16 см; діаметр вінець 18—27,8 см; діаметр тулуба 17,6—30 см; діаметр донець 5,0—14 см. Представлені 13 фрагментами посудин з приміщень 1, 4, 6, 10, 11, 12, 19, 20 (рис. 11, 1—13; 22, 1—9).

Такий посуд трапляється у матеріалах поселень білозерського часу: Воронівка II, Мирне II (Ванчугов 1990, с. 64, рис. 21; с. 68, рис. 23) та у матеріалах могильника Казаклія (Agulnicov 1996, р. 93, fig. 5, 3; р. 95, fig. 7, 6—8—9; р. 97, fig. 9, 5; р. 102, fig. 14, 6).

2.1.2. Чаші з відігнутими вінцями, з витягнутою прямою шийкою (тип 2), невисоким тулубом з максимальним розширенням у нижній третині, заокругленим переходом до денця.

Орнаментовані косими жолобками та упором із вдавлуванням по центру.

Формувальна маса груба з домішками жорстви та кварцового піску, у перетині однорідного сірого або коричневого кольору. Зовнішня поверхня темно-коричневого, сірого або чорного кольору; переважна частина посудин мають лощену поверхню; внутрішня — темно-сірого, чорного та темно-коричневого кольору. Розміри: висота 8,8—10,2 см; діаметр вінець 16—24 см; діаметр тулуба 17,2—22,4 см; діаметр донець 5,0—11 см. Представлені шістьма фрагментами посудин з приміщень 19 та 20 (рис. 11, 14—19; 22, 10—13).

Такий посуд трапляється у матеріалах могильників білозерського часу: Кочковате, Василівка, Будуржель (Ванчугов 1990, с. 80, фото 2).

2.2.1. Миски з прямими відігнутими стінками (тип 1), плоским денцем великого діаметру. Вінчики заокруглені, переважно орнаментовані.

По вінцю орнаментовані овальним та округлим вдавлуванням, один фрагмент має овальні вдавлування у внутрішній частині (рис. 12, 16). Формувальна маса груба з домішками жорстви та кварцового піску, у перетині однорідного світло-коричневого кольору. Зовнішня поверхня світло-коричневого кольору, пропечена; внутрішня — світло-коричневого кольору, пропечена. Розміри: висота 6,0—13 см; діаметр вінець 20—27 см; діаметр донець 16—22 см. Представлені 16 фрагментами посудин з приміщень 4, 6, 7, 9, 11, 19, 20 (рис. 12; 23, 1—7).

Такий посуд трапляється у матеріалах поселень білозерського часу: Тудорове, Приозерне, Криничне, Комрат I, Ялпуг IV (Ванчугов 1990, с. 60, рис. 17; с. 61, рис. 18; с. 62, рис. 19; с. 63, рис. 20; с. 67, рис. 22).

2.2.2. Миски з відігнутими стінками та загнутими вінцями до середини (тип 2), плоским денцем великого діаметру.

По вінцю орнаментовані овальним та округлим вдавлуванням. Формувальна маса груба з

домішками жорстви та кварцового піску, у перетині однорідного світло-коричневого кольору. Зовнішня поверхня світло-коричневого кольору, пропечена; внутрішня — світло-коричневого кольору, пропечена. Розміри: висота 4,1—11 см; діаметр вінець 22—27 см; діаметр денець 14—24 см. Представлені чотири фрагменти посудин із приміщень 4 та 19 (рис. 13, 1—4; 23, 8—10).

Такий посуд трапляється у матеріалах поселень білозерського часу: Криничне, Балта (Ванчугов 1990, с. 62, рис. 19; с. 75, рис. 28).

2.2.3. Миски з опуклими стінками та загнутими вінцями до середини (тип 3), з плоским денцем великого діаметру. Орнаментовані пружком у нижній третині тулуба (рис. 13, 7).

Формувальна маса груба з домішками жорстви та кварцового піску, у перетині однорідного світло-коричневого та сірого кольору. Зовнішня поверхня світло-коричневого та сірого кольору, пропечена; внутрішня — світло-коричневого кольору, пропечена. Розміри: висота 6,0—12 см; діаметр вінець 18—22 см; діаметр тулуба 20—25 см; діаметр денець 16—22 см. Представлені шістьма фрагментами посудин із приміщень 3, 4, 6, 7, 9 (рис. 13, 5—10; 23, 11).

Такий посуд трапляється у матеріалах поселення білозерського часу: Балта (Ванчугов 1990, с. 75, рис. 28) та у матеріалах могильника Казаклія (Agulnicov 1996, р. 99, fig. 11, 8).

2.3.1. Жаровні у вигляді мисок 1 типу з сегментно-обрізаним корпусом (тип 1).

По вінцю орнаментовані овальним та округлим вдавлюванням.

Формувальна маса груба з домішками жорстви та кварцового піску, у перетині однорідного світло-коричневого або сірого кольору. Зовнішня поверхня світло-коричневого та сірого кольору, пропечена; внутрішня — темно-сірого та світло-коричневого кольору, пропечена. Розміри: висота 4—15 см; діаметр вінець 11—25 см; діаметр денець 18—23,2 см. Представлені шістьма фрагментами посудин з приміщень 7, 8, 9, 11, 19 (рис. 14, 1—6; 24, 1).

2.3.2. Жаровні плоскі, округлі та сегментно-обрізаним корпусом (тип 2), частина фрагментів має бортик по зовнішньому контуру. Один фрагмент має пальцеподібне вдавлювання по краю (ймовірно, заглиблення для захвату).

Формувальна маса груба з домішками жорстви та кварцового піску, у перетині однорідного світло-коричневого або сірого кольору. Зовнішня поверхня світло-коричневого та сірого кольору, пропечена; внутрішня — темно-

сірого та світло-коричневого кольору, пропечена. Розміри: діаметр 20—22 см; товщина 1,0—1,3 см. Представлені шістьма фрагментами посудин із приміщень 7, 9, 19 (рис. 14, 7—10; 24, 2—3).

Такий посуд трапляється у матеріалах поселень білозерського часу: Тудорове, Приозерне, Криничне, Комрат I, Ялпуг IV (Ванчугов 1990, с. 60, рис. 17; с. 61, рис. 18; с. 62, рис. 19; с. 63, рис. 20; с. 67, рис. 22).

3. Культіві посудини:

Цей вид посуду представлений дев'ятьма фрагментами з приміщень 4, 11, 16, 19, 20 (рис. 15; 25). Ці посудини можна віднести до культових виходячи з їх нестандартної форми («курильниці» з приміщень 4 та 11); розміру (мініатюрна чаша з приміщення 20) та виявлення у ямах (банкоподібні посудини з приміщення 16, яма 1 та приміщення 19, яма 2).

3.1. «Курильниця» (приміщення 4) — виріб зі складним профілем у формі неглибокого блюдця з діаметром денця 10 см, вінчика 12 см, висотою 2,0 см. «Курильниця» складає єдине ціле з блюдцем висотою 2,0 см і діаметром вінчика 9,0 см (рис. 15, 1; 25, 1). Формувальна маса груба з домішками кварцового піску, у перетині однорідного чорного кольору. Поверхня коричневого кольору.

3.2. «Курильниця» (приміщення 11) — виріб у формі блюдця. Формувальна маса груба з домішками жорстви та кварцового піску, у перетині однорідного чорного кольору. Поверхня темно-коричневого кольору з плямами сажі. Діаметр нижнього блюдця 9,0 см, верхнього — 6,5 см (рис. 15, 3; 25, 2).

3.3. Банкоподібна посудина невеликого розміру з наміченою шийкою (приміщення 16, яма 1), з найбільшим розширенням у верхній третині тулуба, плоским денцем без закраїни. Вінчик злегка відтягнутий, шийка дугоподібна, тулуб округлий.

Формувальна маса груба з домішками жорстви та кварцового піску, у перетині однорідного темно-сірого кольору. Зовнішня та внутрішня поверхні темно-сірого кольору. Розміри: висота 8,0 см; діаметр вінець 7,6 см; діаметр тулуба 9,0 см; діаметр денець 5,4 см (рис. 15, 2; 25, 3).

3.4. Банкоподібна посудина невеликого розміру з наміченою шийкою (приміщення 16, яма 1), з найбільшим розширенням у верхній третині тулуба, плоским денцем без закраїни. Вінчик злегка відтягнутий, шийка дугоподібна, тулуб округлий. Формувальна маса груба з домішками жорстви та кварцового піску, у пе-

ретині однорідного темно-сірого кольору. Зовнішня та внутрішня поверхні темно-сірого кольору. Розміри: висота 8,0 см; діаметр вінець 7,7 см; діаметр тулуба 8,2 см; діаметр донець 5,2 см (рис. 15, 2; 25, 3).

3.5. Банкоподібна посудина невеликого розміру з наміченою шийкою (приміщення 19, яма 2), з найбільшим розширенням у середній частині тулуба, плоским денцем із закраїною. Вінчик злегка відтягнутий, шийка дугоподібна, тулуб округлий. Формувальна маса груба, погано відмучена з домішками жорстви та кварцового піску, у перетині однорідного світло-коричневого кольору. Зовнішня та внутрішня поверхні коричневого кольору. Розміри: висота 6,0 см; діаметр вінець 4,8 см; діаметр тулуба 5,0 см; діаметр донець 3,6 см (рис. 15, 4; 25, 4).

3.6. Банкоподібна посудина з наміченою шийкою (приміщення 19, яма 2), з найбільшим розширенням у середній частині тулуба, плоским денцем із закраїною. Вінчик злегка відтягнутий, тулуб округлий. Формувальна маса груба, погано відмучена з домішками жорстви та кварцового піску, у перетині однорідного світло-коричневого кольору. Зовнішня та внутрішня поверхні коричневого кольору. Розміри: висота 4,5 см; діаметр вінець 6,0 см; діаметр тулуба 5,8 см; діаметр донець 3,2 см (рис. 15, 5; 25, 4).

3.7. Банкоподібна посудина з наміченою шийкою (приміщення 19, яма 2), з найбільшим розширенням у верхній третині тулуба, плоским денцем із закраїною. Вінчик злегка відтягнутий, шийка дугоподібна, тулуб округлий. Формувальна маса груба, погано відмучена з домішками жорстви та кварцового піску, у перетині однорідного світло-коричневого кольору. Зовнішня та внутрішня поверхні коричневого кольору. Розміри: висота приблизно 6,0—7,0 см; діаметр вінець приблизно 5,0 см; діаметр тулуба 7,8 см; діаметр донець 4,8 см (рис. 15, 6; 25, 4).

3.8. Банкоподібна посудина з наміченою шийкою (приміщення 24, яма 25), з найбільшим розширенням у середній частині тулуба, плоским денцем із закраїною. Вінчик злегка відтягнутий, шийка дугоподібна, тулуб округлий. Формувальна маса груба, погано відмучена з домішками кварцового піску, у перетині однорідного чорного кольору. Зовнішня та внутрішня поверхні темно-коричневого кольору. Розміри: висота 8,5 см; діаметр вінець 8,0 см; діаметр тулуба 9,0 см; діаметр донець 5,5 см (рис. 25, 6).

Подібний посуд трапляється у матеріалах могильника білозерського часу: Будуржель (Ван-

чугов 1990, с. 64, рис. 31, 18—19) та поселення Василівка (Ванчугов 1990, с. 80, фото 1, 7).

3.9. Чаша невеликого розміру з відігнутихм вінчиком, дугоподібною шийкою, невисоким тулубом з максимальним розширенням у верхній третині та плоским денцем (приміщення 20). Орнамент рельєфний (упор з вдавленням у центрі). Формувальна маса груба, добре відмучена з домішками кварцового піску, у перетині однорідного світло-коричневого кольору. Зовнішня та внутрішня поверхні світло-коричневого кольору. Розміри: висота 5,5 см; діаметр вінець 10,4 см; діаметр тулуба 10,0 см; діаметр донець 4,5 см (рис. 15, 7; 25, 5).

Такий посуд трапляється у матеріалах поселення Воронівка II (Ванчугов 1990, с. 64, рис. 21, 13).

Висновки

Відібраний керамічний посуд (191 фрагмент) (таблиці 1—4) за характером поверхні розподіляється на грубий (90 %) та лошений (10 %). За характеристикою орнаментів та за технікою виконання присутній рельєфний — пружки, упори, жолобки, прокреслений, зубчатий штамп, нігтеві, овальні та округлі вдавлення; за організацією мотивів — бордюри, трикутники.

На території «цитаделі» городища Дикий Сад переважає посуд закритого типу (66,5 %). Серед нього більшість складають горщики (22 %). Найбільша їх кількість зафіксована у приміщеннях 3, 4, 9, 11, 19, 20.

Банкоподібні посудини складають 8,4 % від усіх знахідок, переважна їх більшість знайдена у приміщеннях 3, 4, 5, 9, 19, 20. Серед знахідок посуду закритого типу, також присутні келихи (16,2 %), більшість яких виявили в приміщеннях 3, 9, 19. А також черпаки, які складають 2,6 %, більшість яких виявлена в приміщенні 7. Серед матеріалу трапляються корчаги (17,3 %), що переважають у приміщеннях 3, 4, 8, 9, 11, 20. Корчаги виявлено як лошені, так і прості. Генетично корчаги з Дикого Саду пов'язані з білозерсько-гудоровським типом посуду (Ванчугов 1990, с. 138—141). Не виключено і те, що їхня форма запозичена з більш західних культур.

Посуд відкритого типу складає 28,8 % і поділяється на чаші (10 %), що переважають у приміщеннях 4, 19, 20; миски (13,6 %), що переважають у приміщеннях 3, 6, 7, 11, 19, 20 та жаровні (5,2 %), які переважають у приміщенні 7.

Культові посудини зафіксовані у приміщеннях 4, 11, 16, 19, 20, 24 (складають 4,7 %). Се-

ред них переважають банкоподібні, невеликого розміру з наміченою шийкою з найбільшим розширенням у середній частині тулуба, пластичним денцем із закраїною або без неї та «курильниці» зі складним профілем.

Можливо, що подібні предмети застосовувалися під час здійснення певних магичних обрядів.

Аналіз цих та інших ознак (керамічне тісто, способи формування) дозволяє визначити їх походження як в ідеальному втіленні (культурне запозичення), так і в матеріальному (місце виготовлення, сировину, майстер-виробник).

На території «цитаделі» городища Дикий Сад переважає посуд місцевого виробництва, що є характерним для постсабатинівського часу та білозерської культури (тудоровський та балтський варіанти) регіону Північно-Західного Причорномор'я (Березанская и др. 1986, с. 95—98; с. 134—137; Ванчугов 1990, с. 59—81, рис. 17—32). Трапляється посуд із території Карпатсько-Балканського регіону (Мелюкова 1979, с. 19—29) та Дністро-Дунайського регіону, насамперед з могильника Казаклія (Agulnicov 1996, р. 93—109).

Корчаги з території «цитаделі» Дикого Саду мають аналогії в культурах доби пізньої бронзи на території Нижнього Дунаю (Ванчугов 1990, с. 87).

Фіксуються й унікальні екземпляри. Серед них виокремлюється чаша з приміщення 20 (яма 2) із відігнутих вінчиком, дугоподібною шийкою, невисоким тулубом з максимальним розширенням у нижній третині. Зовнішня та внутрішня поверхні лощені, світло-коричневого кольору. По тулубу рельєфний орнамент (упор із вдвлюванням у центрі), над упором чітко прокреслене графіті у формі символу (рис. 11, 19; 22, 13). Розміри: висота приблизно 8,5—9,0 см; діаметр вінець 16,2 см; діаметр тулуба 16,6 см; діаметр денця приблизно 4,0 см. Треба зазначити, що невідомими залишаються два параметри вази: діаметр денця та висота придонної частини. Якщо припустити, що діаметр денця чаші 4,0 см, а висота придонної частини 3,0 см, то розрахунки доводять, що об'єм посудини 2,46 л, що кратне мікенській мірі об'єму в 28,8 л. Спираючись на дослідження в області лінійної писемності, можна інтерпретувати значення символу на вазі як 1/2 або 1/6 від визначеної міри об'єму. При цьому, якщо взяти до уваги, що одна із мікенських мір дорівнює 4,8 л, можна допустити, що об'єм вази коливається в межах 2,4 л. Подібний символ, у групі зі ще двома знаками,

прокреслений на ручці амфори пізньомінойського періоду, зафіксованої в Мікенах (Evans 1952, р. 58). Показовим також є приклад графіті зі знаками лінійної писемності на посуді із Трої (Zurbach 2003, s. 113—130), деякі з котрих представлені на керамічному диску з приміщення 4 на території «цитаделі» Дикого Саду (Козленко 2015, с. 42—44). Виходячи з якісних характеристик ваза належить до престижного посуду. Нанесений на вазі символ, ймовірно, маркує певний об'єм вміщеної у нього рідини (наприклад олії, пива, вина тощо).

Частково на городищі простежується два будівельно-хронологічні горизонти (яскраво це представлено на прикладі більш раннього приміщення 3 та більш пізнього приміщення 4): перший горизонт з приміщеннями 1, 2, 3, 6, 7, 8, 9, 10, 14, 24 можна віднести до постсабатинівського часу (перехідні форми керамічного посуду, бронзовий казан і ніж); другий горизонт, безсумнівно, належить вже до білозерської культури, причому за всіма показниками (кераміка, бронзові і вотивні предмети) артефакти з городища носять вельми синкретичний характер, що відрізняє їх і від східних білозерських аналогій.

У культурно-хронологічному аспекті кераміка «цитаделі» городища Дикий Сад загалом належить до постсабатинівського та раннього етапу білозерської культури (кінець XIII—XII ст. до н. е.) та дозволяє стверджувати, що життя на території пам'ятки розпочалося саме з цієї ділянки та тривало до самого кінця існування городища. Підтверджують це і результати аналізів за C¹⁴ (діапазон дат з усіх ділянок становить 1186—925 р. до н. е., плюс-мінус 80 років).

Аналіз кераміки з території «цитаделі» є тільки часткою від великої кількості керамічного посуду всього городища Дикий Сад. Кількісний склад кераміки з інших частин городища розкриває можливості для окремих публікацій, що заплановані до друку у найближчому майбутньому.

Березанская С.С., Отрошенко В.В., Чердниченко Н.Н., Шарафутдинова И.Н. Культуры эпохи бронзы на территории Украины. Киев, 1986.

Ванчугов В.П. Белозерская культура в Северо-Западном Причерноморье. Проблема формирования белозерской культуры. Киев, 1990.

Горбенко К.В., Пашкевич Г.О. Палеоэтноботанические исследования на территории городища Дикий Сад. *Емінак*. 2010, № 1—4 (5) (січень—грудень), с. 5—19.

Горбенко К.В. Основные аспекты материальной культуры городища Дикий Сад. *Емінак*. 2016, № 4 (16) (жовтень—грудень). *Forum Olbicum I. Пам'яті В.В. Кранівіної*, с. 19—32.

- Горбенко К.В. Начальный этап археологических исследований городища Дикий Сад. *Емінак*. 2017, № 3 (19) (липень—вересень), том 2, с. 9—25.
- Горбенко К.В. Укріплене поселення (городище) епохи фінальної бронзи Дикий Сад у місті Николаєві. *Краєзнавство*. 2018, 1 (102), с. 6—20.
- Гошко Т.Ю., Агапов С.О., Отрощенко В.В. Металеві казани з Великого Степу за доби пізньої бронзи. Київ, 2018.
- Козленко Р.О. Знаки лінійної писемності на керамічному кружку з городища Дикий Сад. *Проблеми вивчення та охорони пам'яток первісного мистецтва півдня Європи (кам'яний вік — епоха бронзи)*. Запоріжжя, 2015, с. 42—47.
- Мелюкова А.И. Скифия и фракийский мир. Москва, 1979.
- Отрощенко В.В. Укріплене поселення «Дикий Сад» в системі пам'яток білозерської культури. *Емінак*. Київ; Миколаїв, 2008 № 1—4 (3) (січень—грудень), с. 5—10.
- Agulnicov Serghei. Necropola culturii Belozerca de la Cazaclia. Bucuresti, 1996.
- Evans A.J. Scripta Minoa. The written documents of Minoan Crete. With special reference to the archives of Knossos. Vol. II. The archives of Knossos. Clay Tablets inscribed in Linear script B. Edited from notes, and supplements by John. L. Myres. Oxford, 1952.
- Gorbenko K.V., Grebennikov Y.S. The «Dykyi Sad» fortified settlement as a uniting link in the context of economic, political and cultural relation of 1200—1000 BC (the Baltic shore, the Pontic region and the Mediterranean). *Routes between the seas: Baltik-Boh-Bug-Pont from the 3rd to the middle of the 1st millennium BC. Baltic-Pontic Studies*. Poznan, 2009, vol. 14, p. 374—389.
- Otroščenko V. Die Westbeziehungen der Belozerka — Kultur. *Das Karpatenbecken und die osteuropäische Steppe* (Hrsg. B. Hänsel, J. Machnik). Rahden Westf. 1998, S. 353—360.
- Zurbach J. Schriftähnliche Zeichen und Töpferzeichen in Troia. *Studia Troica*. 2003, 13, S. 113—130.

Надійшла 15.11.2018

К.В. Горбенко

Старший преподаватель кафедры истории та археології исторического факультета Николаевского национального университета имени В.А. Сухомлинского, dikiysad@ukr.net

ПОСУДА УЧАСТКА «ЦИТАДЕЛЬ» ГОРОДИЩА ДИКИЙ САД

В статье рассматривается керамика из помещений «цитадели» городища Дикий Сад. На территории цитадели зафиксировано 18 помещений (1—12; 14—16; 19—20; 24), в которых выявлено более десяти тысяч фрагментов керамики, относящихся примерно к 1500 сосудам различного назначения. Из них отобрано 191 целых и частично сохранившихся сосудов из помещений 1—12; 15; 19, 20, пригодных для классификации.

Предметом исследования является лепная посуда из сооружений, расположенных на участке «А» («цитадель»). Указанная территория Дикого Сада исследована почти в полном объеме и представляет собой обособленную центральную часть всего городища, окруженную с юга, запада и севера рвом, с востока — оврагами.

Весь материал разделен на две группы: закрытые (127 фрагмента) и открытые (55 фрагмента) формы. Каждая группа разделена на виды (посуда закрытой группы — горшки, банковидные кубки, черпаки, корчаги; посуду открытой группы — чаши, миски, жаровни), в пределах видов выделены типы по форме шейки и венчика. В пределах типов выделяются варианты в соответствии с формой корпуса. Отдельную, специальную, группу составляет нестандартная посуда, которую можно считать культовой (9 фрагментов).

Установлено, что преобладают горшки, корчаги и миски.

В культурно-хронологическом аспекте керамика «цитадели» городища Дикий Сад в большинстве относится к раннему этапу белозерской культуры (конец 13—12 вв. до н. э.) и позволяет утверждать, что жизнь на территории памятника началась именно с этого участка. Подтверждают это утверждение и результаты анализов по С14 (диапазон дат из всех участков составляет 1186—925 гг. до н. э., плюс-минус 80 лет).

К л ю ч е в ы е с л о в а: городище Дикий Сад, г. Николаев, «цитадель», поздняя бронза, белозерская культура, керамическая посуда, культовая посуда.

Kyrylo V. Gorbenko

Senior Lecturer of the Department of History and Archaeology of the Faculty of History of the Mykolaiv National Sukhomlynskyi University, dikiysad@ukr.net

THE POTTERY OF THE “CITADEL” SITE OF DYKYI SAD HILLFORT

The paper deals with the pottery from the rooms of “Citadel” of the hillfort Dykyi Sad. There were fixed 18 rooms at the Citadel territory (nr. 1—12; 14—16; 19—20; 24) where more than ten thousand fragments of ceramics were found relating to approximately 1,500 vessels of various purposes. 191 intact and partially broken vessels from the rooms nos. 1—12; 15; 19, 20, suitable for classification were selected.

The subject of the research is the handmade wares from the structures located at section “A” (“Citadel”). This territory of Dykyi Sad has been explored almost completely and constitutes an isolated location in the central part of the whole settlement, surrounded by a ditch from the south, west and north and by ravines from the east.

All material was classified into two groups: closed (127 fragments) and opened forms (55 fragments). Each group is divided into types (group of closed form wares — pots, jars-shaped cups, ladles, large pots; group of opened form wares — cups,

bowls, braziers); the types were classified by form of neck and rim. Within the types the variants were selected by the shape of body. The separate, special group is formed from non-standard vessels which can be considered the cult (9 fragments).

The pots and large pots prevail among the closed forms while the bowls prevail in the group of opened forms.

The pottery from the "Citadel" site of Dykyi Sad in the cultural-chronological aspect belongs to the early stage of Bilozerska culture (the end of the 13th – 12th centuries BCE) and confirm that life on the territory of the site began namely from this area. This statement is also confirmed by the results of C14 analyzes (the range of dates from all the sites amounts 1186–925 BCE, ± 80 years).

Key words: Dykyi Sad hillfort, Mykolaiv, "Citadel", Late Bronze Age, Bilozerska culture, ceramic wares, cult wares.

References

- Agulnicov Serghei. Necropola culturii Belozerca de la Cazaclia. Bucuresti, 1996.
- Berezanskaia S.S., Otroshchenko V.V., Cherednichenko N.N., Sharafutdinova I.N. Kultury epokhi bronzy na territorii Ukrainy. Kyiv, 1986.
- Evans A.J. Scripta Minoa. The written documents of Minoan Crete. With special reference to the archives of Knossos. Vol. II. *The archives of Knossos. Clay Tablets inscribed in Linear script B. Edited from notes, and supplements by J.L. Myres.* Oxford, 1952.
- Gorbenko K.V. Osnovnye aspekty materialnoi kultury gorodishcha Dikii Sad. *Eminak*. 2016, no. 4 (16) (zhovten-hruden). *Forum Olbicum I. Pamiati V.V. Krapivinoi*, pp. 19-32.
- Gorbenko K.V. Nachalny etap arkeologicheskikh issledovaniy gorodishcha Dikii Sad. *Eminak*. 2017, no. 3 (19) (lypen-veresen), vol. 2, pp. 9-25.
- Gorbenko K.V., Grebennikov Y.S. The «Dykyi Sad» fortified settlement as a uniting link in the context of economic, political and cultural relation of 1200-1000 BC (the Baltic shore, the Pontic region and the Mediterranean). *Routes between the seas: Baltik-Boh-Bug-Pont from the 3rd to the middle of the 1st millennium BC. Baltic-Pontic Studies*. Poznan, 2009, vol. 14, pp. 374-389.
- Horbenko K.V., Pashkevych H.O. Paleoetnobotanichni doslidzhennia na terytorii horodyshecha Dykyi Sad. *Eminak*. 2010, no. 1-4 (5) (sichen-hruden), pp. 5-19.
- Horbenko K.V. Ukriplene poselennia (horodysheche) epokhy finalnoi bronzy Dykyi Sad u misti Mykolaievi. *Kraieznavstvo*. 2018, no. 1 (102), pp. 6-20.
- Hoshko T.Yu., Ahapov S.O., Otroshchenko V.V. Metalevi kazany z Velykoho Stepu za doby piznoi bronzy. Kyiv, 2018.
- Kozlenko R.O. Znaky liniinoi pysemnosti na keramichnomu kruzhku z horodyshecha Dykyi Sad. *Problemy vyvchennia ta okhorony pamiatok pervisnoho mystetstva pivdnia Yevropy (kamiany vik - epokha bronzy)*. Zaporizhzhia, 2015, pp. 42-47.
- Meliukova A.I. Skifiia i frakiiskii mir. Moskva, 1979.
- Otrošchenko V.V. Die Westbeziehungen der Belozerca-Kultur. *Das Karpatenbecken und die osteuropäische Steppe* (eds. B. Hänsel, J. Machnik). Rahden Westf., 1998, ss. 353-360.
- Otroshchenko V.V. Ukriplene poselennia "Dykyi Sad" v systemi pam'iatok bilozerskoi kultury. *Eminak*. Kyiv; Mykolaiv, 2008, no. 1-4 (3) (sichen-hruden), pp. 5-10.
- Vanchugov V.P. Belozerskaia kultura v Severo-Zapadnom Prichernomore. Problema formirovaniia belozerskoi kultury. Kyiv, 1990.
- Zurbach J. Schriftähnliche Zeichen und Töpferzeichen in Troia. *Studia Troica*. 2003, no. 13, ss. 113-130.